

על החטאים והסליחות

מסכת 'יומא' שבמשנה, מסכת המוקדשת ליום הכיפורים, מסתיימת בדיון במושג הכפרה (ח), (ט): "עבירות שבין אדם למקום, יום הכיפורים מכפר. עבירות שבין אדם לחברו, אין יום הכיפורים מכפר, עד שיִרְצָה את חברו". המשנה מוסיפה ומביאה את דרשת רבי אלעזר בן עזריה, המסתמך על הפסוק: "מִפְּלֵטָה תִּטְּהֶרְוּ לְפָנָי ה' תִּטְּהֶרְוּ (ויקרא טז, ל)". אנו נוטים לקרוא את הפסוק "מִפְּלֵטָה תִּטְּהֶרְוּ לְפָנָי ה' תִּטְּהֶרְוּ", וכך הוא וודאי פשט הכתוב. רבי אלעזר בן עזריה משנה את מקום הפסיק וקורא: "מִפְּלֵטָה תִּטְּהֶרְוּ לְפָנָי ה', תִּטְּהֶרְוּ". קריאה בלתי טבעית זאת היא עומק פשוטו של מקרא. לגבי 'עבירות שבין אדם למקום' ניתן לראות בקב"ה "כאילו" את הנפגע. אי לכך, יש לו לגביהו, כביכול, זכות בלעדית לסלוח. על העבירות האחרות, העבירות "שבין אדם לחברו", אנו מתוודים למשל "עַל חֲטָא שְׁחָטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּהוֹנָאָת רַע". חטאנו לרע, וחטאנו לְפָנֶיךָ. הקב"ה הוא אמנם "נפגע" נוסף אך אין הוא "רשאי" לסלוח אלא אם הנפגע הראשי, הרע, סולח קודם.

על איזה סוג של פגיעה מדובר כאן? לגבי פגיעות שמשמעותן כלכלית, כחבלות גופניות או גזלות, ברור הוא שהאדם חייב לשלם את חובותיו כפי שיקבע על ידי בתי המשפט. או אז בקשת הסליחה היא שלב שני כפי שמלמד הרמב"ם בהלכות תשובה (ב, ט-י): "החובל את חברו... או גוזלו וכיוצא בהן אינו נמחל לו לעולם עד שיתן לחבירו מה שהוא חייב לו". אולם, התורה דורשת לא רק את התיקון אלא גם את הפיוס. בקשת הסליחה היא ניסיון להתגבר על הממד הפסיכולוגי של הפגיעה הגופנית או הממונית שגרמנו לזולת: "אף על פי שהחזיר לו ממון שהוא חייב לו, צריך לרצותו ולשאול ממנו שימחול לו". בקשת הסליחה הופכת חשובה עוד יותר, כשמדובר בפגיעות רגשיות, כלשון הרע, רכילות, וכמובן עלבונות שאדם מטיח בשני, פגיעות "שלא על מנת לקבל פרס", כשנאת חנם: "אפילו לא הקניט את חברו אלא בדברים, צריך לפייסו... עד שימחול לו". מכאן המנהג המרגש לבקש סליחה אף מן המתים, כדברי הרמב"ם הרציונליסט הגדול: "החוטא לחבירו ומת חבירו קודם שיבקש מחילה, מביא עשרה בני אדם ומעמידן על קברו ויאמר בפניהם חטאתי לה' א-להי ישראל ולפלוני זה שכך וכך עשיתי לו..."

אנו חייבים לבקש סליחה ומחילה. החכמים הוסיפו לדרישה זאת את הצד השני של המשוואה. אנו גם חייבים לסלוח ולהתפייס. הסליחה היא ממידותיו של הקב"ה, ואנו חייבים ללכת בדרכיו. זוהי, כדברי הרמב"ם, מהותה של כנסת ישראל האמיתית: "אסור לאדם להיות אכזרי ולא יתפייס, אלא יהא נוח לרצות וקשה לכעוס ובשעה שמבקש ממנו החוטא למחול, מוחל בלב שלם ובנפש חפצה... לא יקום ולא יטור וזהו דרכם של זרע ישראל ולבם הנכון. אבל

העובדי-כוכבים ערלי לב אינן כן". הרמב"ם מסתמך על שני פסוקים הרומזים על הביקורת המקראית נגד הנקמה הבלתי מוגבלת. האחד הוא משל הנביא עמוס (א, יא) המנבא על פשעי אדום: "עַל רִדְפוֹ בַחֶרֶב אָחִיו וְשָׁחַת רַחֲמָיו וַיִּטְרֹף לְעַד אָפוֹ וְעִבְרָתוֹ שְׁמָרָה נְצַח". הפסוק השני מזכיר את הגבעונים הנוקמים מצאצאי שאול את חטא אבותם, ומוסיף (שמואל ב כא, ב) "וְהַגְבְּעֹנִים לֹא מִבְּנֵי שְׂרָאֵל הֵמָּה". הרמב"ם מוסיף שדגש אתני זה: "לֹא מִבְּנֵי שְׂרָאֵל הֵמָּה" מובא בפסוק "לפי שלא מחלו ולא נתפייסו".

בעקבות המשנה הלכו חז"ל, אלא שהם הוסיפו שלב שלישי, מעבר לשתי החובות הראשונות, החובה לבקש סליחה והמצווה לסלוח. החכמים הנפגעים ניסו להקל על הפוגעים ולתת להם אפשרות נוחה להתפייס. על כך מספרת הגמרא שזה היה מנהגו של רב זירא, האמורא הבבלי, בן הדוד השלישי שעלה ארצה. ר' זירא היה מזמין עצמו "במקרה" סמוך לאדם שפגע בו, שוב ושוב, כדי לתת לו הזדמנות לבקש ממנו סליחה בצורה עדינה, "כאילו" דרך אגב. כל זאת כדי שהפוגע לא ייפגע על ידי הנפגע! (יומא פז ע"א).

על כל אלה עלינו להתוודות על חטא שִׁחְטָאנוּ לְפָנֶיךָ בְּיַצֵּר הָרָע, בחוסר ההומניות, בְּיַצֵּר הָרָע של הנקמה שלא יודעת לסלוח.

רב והקצב

כל שנה, במשך שנים, היה נותן הפילוסוף עמנואל לוינס בכנס של אינטלקטואלים יהודיים צרפתיים שיעור המבוסס על סוגיות אגדיות שונות שבתלמוד. רבים משיעורים אלה כונסו בתרגום עברי בשני ספרים: 'תשע קריאות תלמודיות' ו-'קריאות תלמודיות חדשות'. פעמים רבות התערבבו השיעורים התלמודיים במאורעות התקופה. אחד השיעורים התייחס לסוגייה שלנו וניתן ב-1963, על רקע הוויכוח שפרץ בין האינטלקטואלים הצרפתיים לגבי היחס לדמותו של מרטין היידגר, הפילוסוף הגרמני הגדול ששיתף פעולה עם הנאצים.

עמדנו לעיל על דמותו של רב זירא המבקש לתת הזדמנות מוסרית לפוגע להתפייס. בהמשך הולכך התלמוד אחורה בזמן ומביא אנקדוטה אחרת. שני חכמים מוזכרים בה, רב הונא, רבו של רב זירא, ורבו של רב הונא, אבא אריכא, האמורא הבבלי הראשון, מייסד ישיבת סורא, הידוע כ'רב', שם שביטא את הכבוד שכולם רחשו לו. מסופר באנקדוטה זאת (הכתובה במקור בארמית) שרב היה לו סכסוך עם קצב אחד. נראה לי שכדי להבין את מהות הסכסוך עלינו לזכור שכפי שמספר התלמוד הירושלמי רב היה 'אנגרמוס', או במקור היווני 'אגורנומוס', הממונה על ה'אגוֹרָה', השוק, דהיינו על תקינות המידות והמשקולות של הסוחרים. עבודת פיקוח זאת הכניסה את רב, ואת כל הממונים ההגונים, לסכסוכים לא מועטים, אז והיום. סכסוך כזה פרץ בין רב לקצב אחד. הקצב העליב את רב ולא התנצל לפניו.

בערב יום הכיפורים החליט רב ללכת אל הקצב ולפייס אותו, כנראה מפני שחשב שהקצב ראה דווקא את עצמו כנפגע (אם כי הצדק היה לצדו של רב). בדרך פגש אותו תלמידו רב הונא:

- 'לאן הולך אדוני?

- 'לפייס את פלוני'.

אמר רב הונא לעצמו: "הולך אבא (רב) להרוג אדם".

הגיע רב לקצב הלך ועמד לפניו. הקצב שהיה עסוק בביקוע ראשה של בהמה, הרים את

עיניו, ראה אותו ואמר לו:

- אבא, אתה? לך! אין לי דבר אתך.

באותו זמן שהיה מבקע את הראש, נשמטה עצם פגעה בצווארו ומת. עד כאן הסיפור. כשלעצמי, אוהב אני להשלים את האגדות התלמודיות שבכתב, שלדעתי אינן אלא קיצורים של סיפורים רחבים יותר שנאמרו בעל פה. לדעתי, הקטע החסר בכתב תיאר וודאי, שהקצב היה מבקע את עצמות הראש, כשהם נראו לו בדמותו של רב. או אז ב"נס" טרגי, נשמטה העצם שגרמה למותו.

האנקדוטה הקטנה על רב והקצב, הופכת להיות דגם לבעיה כוללנית ופרדוכסלית הכרוכה בסליחה ובפיוס. המפתח להבנה מצוי במלותיו של הקצב "אין לי דבר אתך", הנאמרים בארמית, אך הם משמעותיים מעבר לביטויים הלשוני. עמנואל לוינס אומר על כך: "אין לי דבר אתך". הביטוי מדויק להפליא... האנושות משתרעת על פני רמות שונות, היא מורכבת מעולמות רבים, הסגורים אלה בפני אלה בשל רמתם השונה. בני האדם אינם יוצרים עדיין אנושות אחת... הסיפור לא בא לתאר את הנס אלא... את הטוהר המסוגל להרוג כשהאנושות עדיין נמצאת בשלבים שונים של התפתחות, ואת גודל האחריות שרב קיבל על עצמו, כשהאמין בטרם עת באנושיותו של האחר" (תשע קריאות תלמודיות, עמ' 20).

עמנואל לוינס, ההומניסט הגדול, מלמד אותנו שלפיוס יש גבולות, בייחוד בעולם בו הנסים נסתרים. עלינו להיות מודעים לאי-האנושיות המאיימת על האנושות, להעדר צלם הא-להים וצלם האדם מהמְגָה-רוצחים, למן הנאציזם ועד לטרור. אי הבנה של גבולות פירושה הריגה המונית של חפים מפשע. ביום הפיוס והכפרה עלינו להבין, שגם המוסר עצמו מצווה באחריות לתוצאות מעשיו. על כך יש לומר 'על חטאי' נוסף שעדיין לא כתוב בסידור: 'על חטאי שְחָטָאנו לְפָנֶיךָ בְּיָצָר הַטּוֹב ובמחוות הומניטריות שאינן הומניות, אלא טוהר המסוגל להרוג.